

УДК 343.1

Василь НОР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри кримінального процесу і криміналістики,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
vasyl.nor@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5597-9768

Галина БОРЕЙКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,
к.ю.н., доцент, адвокат,
halyna.boreiko@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5592-4302

ЗЛОВЖИВАННЯ СЛІДЧИМ, ПРОКУРОРОМ ПРАВОМ НА ВИЗНАННЯ/НЕВИЗНАННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛИМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

<http://doi.org/10.23939/law2025.48.288>

© Нор В.Т., Борецько Г.Д., 2025

Стаття присвячена дискусійним питанням нормативного регулювання порядку визнання особи потерпілим у кримінальному провадженні. Розглянуто прогалини в регламентації процесуального статусу потерпілого, та виявлено колізії законодавства, які уможливають зловживання слідчим, прокурором правом при вирішенні питання про визнання чи невизнання особи потерпілим у кримінальному провадженні. Проведений аналіз судової практики засвідчив непоодинокі випадки ненабуття або несвоєчасного набуття особою статусу потерпілого, зокрема, через зловживання слідчим, прокурором наданими їм правом. Запропоновано шляхи нейтралізації цих положень, зокрема, внесення змін до КПК України в частині процедури набуття такого статусу особою.

Узагальнено обставини, які призводять до таких зловживань, зокрема, такі як, неоднозначне тлумачення завданої шкоди, яка є підставою набуття статусу потерпілого, неналежний аналіз обставин справи, що призводить до необґрунтованих відмов у визнанні потерпілим, зволікання з вчиненням процесуальних дій при визнанні особи потерпілим, тощо.

Аргументовано те, що процедура набуття статусу потерпілого у кримінальному провадженні в Україні все ще не має чіткої і послідовної нормативної регламентації, а проблемним питанням, що обумовлює зловживання правами уповноваженими особами є відсутність прямої вимоги в КПК України про необхідність прийняття окремого письмового процесуального рішення про визнання особи потерпілою. Як наслідок, запропоновано, передбачити у законі обов'язок уповноваженої особи приймати рішення у формі постанови про визнання чи невизнання особи потерпілим у кримінальному провадженні після надходження відповідної заяви від постраждалої особи.

Доведено, що єдиним нормативно-правовим способом постраждалої особи перешкодити зловживанням слідчим, прокурором є звернення до слідчого судді із скаргою про скасування постанови про відмову у визнанні потерпілим або про бездіяльність названих осіб щодо нездійснення процесуальних дій стосовно визнання особи потерпілою.

Ключові слова: сторона обвинувачення, потерпілий, зловживання правом, відшкодування шкоди, кримінальне провадження

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавством визначає потерпілого як одного з ключових учасників кримінального провадження. Він має право на захист своїх права та законних інтересів шляхом відшкодування та/або компенсації за завдану кримінальним правопорушенням шкоду. Однак, нормативне регулювання порядку визнання постраждалої особи потерпілим не є чітким та зрозумілим, що призводить до зловживань правом слідчим, прокурором при визначенні моменту набуття такою особою процесуального статусу потерпілого. Своєю чергою, несвоєчасне набуття прав та обов'язків потерпілого або невизнання особи потерпілою у кримінальному провадженні призводить до неможливості захистити її порушені права та законні інтереси, захист яких є одним із завдань кримінального провадження.

Аналіз дослідження проблеми. Інститут захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілих у кримінальному провадженні вже багато років привертає увагу науковців. Цій тематиці присвячували праці такі дослідники, як С. Є. Амбрамський, С. А. Альперт, С. В. Давиденко, О. В. Капліна, В. О. Ковалова, Т. В. Лукашкіна, В. Т. Нор, В. Г. Пожар, О. О. Сольонова, В. М. Тertiшник, Л. В. Удалова та багато інших. В їх роботах висвітлювалися різні аспекти процесуального статусу потерпілого та гарантій його прав. Водночас, варто зазначити, що й донині залишається остаточно невирішеним питання визначення моменту набуття процесуального статусу потерпілого, відшкодування та/або компенсації завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди. Тому, актуальність дослідженої проблеми обумовлюється також необхідністю наголосити важливість прийняття закону про порядок та умови компенсації державою шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням за рахунок держави, у встановлених законом випадках, що мотивуватиме органи, які ведуть кримінальне провадження займати активну позицію щодо виконання завдань кримінального провадження.

Для цього, **метою статті** нами визначено необхідність дослідження проблемних процесуальних питань, які виникають на етапі визнання особи потерпілою та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне законодавство України традиційно зорієнтоване на забезпечення передусім прав підозрюваного та обвинуваченого. Натомість, питання розширення та зміцнення правового статусу потерпілого наразі стоїть гостро. З цією метою необхідно вдосконалити процесуальний механізм наділення та реалізації прав потерпілого аби забезпечити баланс між сторонами обвинувачення, захисту та потерпілим. Ситуація також ускладнюється відсутністю у процесуальній доктрині єдності у поглядах щодо місця потерпілого в системі суб'єктів кримінального провадження. Із прийняттям чинного КПК України законодавець фактично вивів потерпілого із кола сторін кримінального провадження, виокремивши його в окрему категорію учасників. Так, згідно з п.19 ч.1 ст. 3 КПК України, серед сторін кримінального провадження з боку обвинуваченого названо, зокрема, і потерпілого у випадках, встановлених цим Кодексом. Водночас, у п. 25 цієї ж статті потерпілий представлений вже як окремий учасник кримінального провадження, відмінний від сторін провадження. Отже, законодавче визначення процесуального становища потерпілого є неоднозначним, що породжує дискусії: одні автори [1, с. 30-31; 2, с. 278] стверджують, що потерпілий належить або мав би належати до сторони обвинувачення, інші [2, с. 127; 3, с. 175] – переконанні, що потерпілий не відноситься до сторін кримінального провадження, є окремим учасником провадження. Одночасно, висловлюється думка, що потерпілий має стати самостійною стороною кримінального процесу, а не «частиною» сторони обвинувачення [5, с. 179].

Поділяючи аргументи різних авторів цієї дискусії, у даній статті ми все ж таки виходимо із позиції, що з огляду на об'єктивне співпадіння інтересів потерпілого з інтересами (завданнями) органів обвинувальної влади, потерпілого доцільно відносити до сторони обвинувачення. Адже кримінально-процесуальні інтереси потерпілого здебільшого полягають у встановленні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та притягненні її до кримінальної відповідальності з метою відшкодування шкоди, яка завдана потерпілому кримінальним правопорушенням. Водночас, КПК України передбачає, що потерпілий фактично стає стороною обвинувачення лише в окремих випадках, зокрема, під час судового розгляду і за умови, що прокурор відмовиться підтримувати публічне обвинувачення і потерпілий візьме на себе цей обов'язок або якщо прокурор у суді змінив обвинувачення на більш м'якше і потерпілий не погодився із таким пом'якшенням. У всіх інших випадках потерпілий хоча і є учасником кримінального провадження, але формально не належить ні до сторони обвинувачення, ні до сторони захисту, займаючи самотійну позицію. Така нечітка правова визначеність статусу потерпілого, на нашу думку, негативно впливає на захист його прав та законних інтересів у кримінальному провадженні.

Одночасно, правозастосовча практика підтверджує також відсутність чіткого нормативного підходу до захисту прав особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, що зумовлено колізіями та прогалинами у питаннях набуття процесуального статусу потерпілого такою особою. Це створює гіпотетичну можливість для суб'єктів, які ведуть кримінальний процес (дізнавач, слідчий, прокурор) зловживати своїми дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про визнання чи невизнання особи потерпілою.

Важливою гарантією захисту прав та законних інтересів особи, яка постраждала від кримінального провадження є своєчасність залучення її як потерпілого. Адже, зволікання з наданням такої особі процесуального статусу потерпілого обмежує її доступ до правосуддя та позбавляє її права захищати порушені права чи законні інтереси. Чинне законодавство визначає підстави та порядок набуття особою статусу потерпілого, однак, його положення навряд чи можна визнати досконалими.

Так, відповідно до п. 1.1 рекомендації Рес (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року, потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, що зазнала шкоди, включаючи фізичні ушкодження або психічні травми, душевні страждання або економічні втрати, спричиненні діями або бездіяльністю, які є порушенням норм кримінального права держав-членів [6]. Згідно з ст. 55 КПК України [7], потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа у разі заподіяння майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Процесуальний закон окреслює кілька умов, за наявності яких особа набуває процесуального статусу потерпілого. Аналіз ст. 55 КПК України дозволяє виокремити наступні умови:

- 1) факт завдання шкоди. Особі має бути завдано кримінальним правопорушенням матеріальна, фізична або моральна шкода. Це є ключова передумова для набуття статусу потерпілого;
- 2) подання заяви. Особа повинна звернутися із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або, якщо досудове розслідування вже розпочате без її заяви, подати окрему заяву про визнання її потерпілою.
- 3) вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки. Особі, яка подала відповідну заяву уповноважена особа (дізнавач, слідчий або прокурор) повинна вручити таку пам'ятку. Це є формальним підтвердженням її залучення до провадження як потерпілої, адже законодавство не вимагає обов'язкового винесення окремої постанови про визнання потерпілим.

Водночас, виникає питання: чи необхідне сукупне дотримання всіх трьох умов, чи достатньо окремих з них аби особа набула статусу потерпілого? На практиці саме це стає предметом численних спорів та досудової тяганини.

Розглянемо першу умову – факт завдання шкоди. Логічно, що цей факт має бути вирішальним для визнання особи потерпілим. Проте, ким (чи самою особою у заяві про вчинення відносно неї кримінального правопорушення із детальним викладом фактичних обставин заподіяння того чи іншого виду шкоди та долучення відповідних доказів, чи безпосередньо дізнавачем, слідчим, прокурором шляхом проведення відповідних слідчих дій), і на якому етапі кримінального провадження цей факт має доводитись? Якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання відповідної заяви, то презюмується, що в заяві викладені достовірні факти про заподіяння шкоди. Це є виправдано, якщо факт заподіяння шкоди є очевидним. Проте, у випадку недостатності доказів на підтвердження заподіяння шкоди або шкода є неочевидною, виникає чимало можливостей для зловживань як з боку заявника, так і слідчого, прокурора при вирішенні питання про надання статусу потерпілого.

Аналіз практики правознастосовчих органів показує, що одного лише зазначення заявником факту завдання йому шкоди часто є недостатньо для слідчого чи прокурора, незважаючи на те, що в ч.2 ст. 55 КПК України вказано, що права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Нерідко, уповноважені особи відмовляють у визнанні особи потерпілим, мотивуючи це тим, що не встановлено факту заподіяння шкоди. Інакше кажучи, допоки дізнавач, слідчий чи прокурор сам не пересвідчиться у наявності шкоди (через докази), він може «не бажати» надати заявнику статусу потерпілого. Закон фактично відкриває для цього можливості: ч. 5 ст. 55 КПК України передбачає, що якщо є очевидні та достатні підстави вважати, що заяву подала особа, якій не завдано передбаченої законом шкоди, слідчий чи прокурор виносить постанову про відмову у визнанні потерпілим. Така постанова може бути оскаржена слідчому судді. Отже, законодавець прямо дозволяє уповноваженим особам не визнавати особу потерпілою, якщо вважає недоведеним сам факт наявності шкоди, навіть попри те, що в ч. 2 цієї статті визначено момент виникнення прав потерпілого - з часу подання заяви.

Враховуючи зазначене, з одного боку, подання заяви автоматично наділяє особу процесуальними правами та обов'язками потерпілого, з іншого – дізнавач, слідчий, прокурор можуть згодом ці права припинити, постановивши, що шкоди не завдано. У такому разі, закон зобов'язує уповноважених осіб винести постанову про відмову у визнанні потерпілим. Однак, поширеною є практика в діяльності уповноважених осіб відмовляти заявнику у наданні статусу потерпілого через недоведеність факту завдання шкоди, не провівши жодної слідчої чи процесуальної дії. По суті, детальний опис у заяві обставин заподіяння шкоди та додані до неї докази не гарантують автоматичного визнання особи потерпілою, так як остаточне рішення залишається за дізнавачем, слідчим чи прокурором.

Друга важлива умова – подання особою заяви про кримінальне правопорушення або про визнання потерпілим. Закон (ч.2 ст. 55 КПК України) чітко встановлює, що права потерпілого виникають із моменту подання такої заяви та не вимагає прийняття окремого процесуального рішення про визнання особи потерпілою. Іншими словами, законодавець відмовився від обов'язковості виносити постанову про визнання особи потерпілою як це було передбаченого нормами КПК України 1960 року. Тобто, якщо особа, яка подала відповідну заяву (про вчинення стосовно неї кримінального правопорушення або про залучення до провадження як потерпілого), вона вже набуває статусу потерпілого. Верховний Суд підтримав саме таке тлумачення зазначеної норми. Так, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.09.2021 у справі №757/1762/21-к [8] висловлено правову позицію, що для набуття статусу потерпілого достатньо подати відповідну заяву. Відсутність винесеної слідчим чи прокурором постанови про відмову у визнанні потерпілим означає, що особа набула статусу потерпілого автоматично. Лише вмотивована постанова про відмову може припинити цей статус. Проте, Велика Палата Верховного Суду висловила дещо інший підхід. У постанові від 11.03.2021 у справі № 9901/540/19 [9] зазначено, що скасування постанови слідчого про відмову у визнанні потерпілим не наділяє автоматично заявника статусом потерпілого. У такому випадку, після скасування необґрунтованої відмови судом потрібно додаткове рішення уповноваженої особи про визнання/невизнання особи потерпілим, прийняття якого є реалізацією дискреційних повноважень зазначених осіб. Поряд з цим, варто зауважити, то вказане рішення Велика Палата

Верховного Суду прийняла за результатом розгляду скарги на рішення Вищої ради правосуддя про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за невинесення постанови про визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. Доречі, рішення про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності було скасовано як незаконне.

Наступна умова – вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки також викликає запитання. З одного боку, у ч. 2 ст. 55 КПК України наголошується про цей обов'язок уповноважених осіб – пам'ятка вручається особі, яка подала заяву, з іншого – якщо після подання заяви слідчий чи прокурор дійде висновку (за наявності підстав передбачених ч. 5 цієї статті) і винесе постанову про відмову у визнанні потерпілим, то такий статус припиняється. Виходить суперечлива ситуація: якщо права потерпілого виникають з моменту подання заяви і пам'ятка вручається особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, то чи доречно її вручати одразу при прийнятті заяви, якщо в подальшому слідчий, прокурор може прийняти рішення про відмову у визнанні такої особи потерпілим. Тож чи достатньо подати відповідну заяву, а вручення пам'ятки – це лише формальність? Якщо ж пам'ятку не вручати до остаточного з'ясування факту заподіяння шкоди, це буде суперечити абз. 2 ч. 2 ст. 55 КПК України. Тому, цю колізію слідчі та прокурори вирішують по-різному, що знову створює неоднозначність у підходах та затягування строків досудового розслідування кримінального провадження.

Зазначені дискусії виникають, значною мірою, через відсутність у законі норми про необхідність виносити постанову про визнання особи потерпілим. У КПК України 2012 року цю норму вилучили в порівнянні з КПК України 1960 року, очевидно, прагнучи спростити процедуру і зменшити залежність від свободи розсуду уповноважених осіб. Проте, як показала практика, проблему це не вирішило. Навпаки, надавши право не виносити жодного процесуального рішення щодо визнання особи потерпілим, а лише за потреби видавати рішення (постанову) про відмову, законодавець дещо розширив дискрецію слідчого та прокурора. На практиці, це призвело до того, що момент набуття статусу потерпілого став ще більш неконкретизованим і залежить значною мірою від розсуду органу досудового розслідування чи прокурора. Так, згідно із звітів судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (форми № 1-к [10]) в порівнянні 2020 рік і 2021 рік та 2022–2024 роки, в суди надійшло у 2020 році – 2407 скарг на рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим, у 2021 році – 2257 скарг. У порівнянні з воєнним періодом: у 2022 році – 1211 скарг, 2023 – 1623 скарги, у 2024 році – 1906 скарг. Наведені дані свідчать про зростання фактів звернення до слідчого судді осіб, які подали відповідні заяви про визнання потерпілим із захистом своїх прав і, відповідно, про існування проблеми щодо набуття особою статусу потерпілого у кримінальному провадженні.

Варто відзначити, що правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 15.09.2021 у вищевказаній справі № 757/1762/21-к, мала б спряти єдності практики. Втім, судова практика залишається нестабільною, а згадану постанову Верховного Суду трактують по-різному. Більше того, навіть Велика Палата Верховного Суду інколи відступає від своїх позицій, що теж не додає визначеності. Тому, проблемні питання процесуального статусу потерпілого все ще існують і, очевидно, мають бути вирішені на законодавчому рівні.

Незважаючи на існування положень в ст. 55 КПК України, слідчі, прокурори часто зловживають своїми правами при вирішенні питання про визнання чи невизнання особи потерпілим. Причиною таких зловживань, в першу чергу, є згадані прогалини та суперечності закону, які дають гіпотетичну можливість їх суб'єктивного трактування. В результаті, особи, що фактично постраждали від кримінального правопорушення, змушені «вибивати» отримання статусу потерпілого шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора до слідчого судді.

Ознайомившись із судовою практикою розгляду скарг в порядку ст. 303 КПК України з досліджуваного нами питання можна поділити зазначені скарги на дві категорії:

- скарги на бездіяльність слідчого, прокурора щодо невизнання особи потерпілою та невручення пам'ятки про права та обов'язки потерпілого (коли рішення про відмову у визнанні потерпілим не прийнято). Такі скарги подаються на підставі п.1 ч.1 ст. 303 КПК України, у зв'язку із тим, що після подання відповідної заяви заявника не залучено до провадження;

– скарги на рішення слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим (коли прийнято відповідне рішення) на підставі п.5 ч.1 ст. 303 КПК України.

Практика вирішення таких скарг є неоднорідною. Аналіз ухвал слідчих суддів показує, що суди вдаються до різних формулювань резолютивних частин своїх рішень, що ще більше ускладнює вирішення проблеми, яка виникла. Так, за результатами розгляду скарг слідчі судді виносили рішення, якими зобов'язували уповноважених осіб:

- 1) вжити заходів згідно ст. 55 КПК України щодо залучення особи потерпілою [11];
- 2) визнати особу потерпілим та вручити пам'ятку про її права та обов'язки [12];
- 3) залучити особу потерпілою та вручити пам'ятку про права та обов'язки потерпілого [13];
- 4) вручити пам'ятку про процесуальні права та обов'язки потерпілого [14] (фактично визнаючи, що особа вже має статус потерпілого, а необхідно лише виконати обов'язок щодо роз'яснення прав);
- 5) визнати особу потерпілою [13] (хоча вимоги КПК України не передбачають прийняття окремого процесуального рішення про визнання потерпілим).

Як бачимо, підходи різняться – від обережних формулювань - зобов'язати розглянути питання або вручити пам'ятку до доволі радикальних - визнати потерпілим. Така строкатість рішень слідчих суддів свідчить про недостатню визначеність правового регулювання і, як наслідок, різнотлумачення норм КПК України на практиці.

Варто згадати, що Верховний Суд у вже цитованій постанові від 15.09.2021 у справі №757/1762/21-к наголошував, що навіть без пам'ятки особа вважається потерпілою з моменту подання заяви, якщо відсутня постанова про відмову у визнанні потерпілим. Таким чином, багато з наведених вимог (наприклад, вручити пам'ятку) виглядають як «технічні», адже, по суті, статус потерпілого особа набуває у випадку подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про визнання її потерпілою вже після початку досудового розслідування. Чому ж тоді така численна кількість осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень звертаються до суду із захистом їх прав - отримання процесуального статусу потерпілого? Відповідь криється у тій самій discreції слідчого чи прокурора, які (формально не порушують норми закону) можуть неприймати рішення про невизнання особи потерпілою (бо це не обов'язок, а право уповноваженої особи) і не вважати її потерпілою, пояснюючи це, наприклад, відсутністю доказів заподіяння шкоди. Фактично постраждала особа залишається *de facto* поза процесуальним полем, хоча *de jure* вже мала б набути процесуальних прав та обов'язків потерпілого.

Такий порядок дій із сторони слідчого, прокурора є невинуватим та вказує на зливання своїми discreційними повноваження, якщо факт заподіяння шкоди є очевидним. Проте, у разі недостатності доказів на підтвердження заподіяння шкоди або шкода є неочевидна, виникає чимало зловживань як з боку заявника з метою отримати доступ до матеріалів кримінального провадження, а слідчий, прокурор зобов'язані вживати заходів до припинення дій з боку недобросовісних учасників кримінального провадження. Ось конкретний приклад із власної практики. В ході слідства у кримінальному провадженні за ч.4 ст.27, ст. 384 КК України до органу досудового розслідування звернулась особа (дії якої як підбурювача перевірялись на наявність ознак даного кримінального правопорушення), яка просила визнати її потерпілою, адже цим кримінальним правопорушенням їй завдана моральна та матеріальна шкода. Слідчий неодноразово приймав рішення про відмову у визнанні її потерпілою, мотивуючи відмову тим, що об'єктом даного правопорушення є інтереси правосуддя, а не конкретні права особи, тому шкода їй не могла бути завдана. Кожну постанову слідчого особа оскаржувала до слідчого судді, які в подальшому були скасовані. Скасувавши п'яту постанову, ухвалою Галицького районного суду м. Львова від 01.02.2019 у справі № 461/712/19 [16] зобов'язано уповноважену особу визнати її потерпілою та вручити пам'ятку, не зазначивши все ж таки, яка шкода від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 27, ст. 384 КК України завдана скаргниці. Рішення у вказаній справі засвідчує, що не кожна особа, яка подала заяву про залучення її як потерпілої у кримінальному провадженні є постраждалою від вчинення кримінального правопорушення. У даному випадку, суд не перевіряв факту заподіяння шкоди, а обґрунтував своє рішення (яке не підлягає оскарженню) самим лише фактом подання особою заяви, що є недопустимим.

Описаний приклад описує межі судового контролю на стадії досудового розслідування, завданням якого є 1) встановлення факту, чи дійсно права і свободи людини були порушено або вони порушуються; 2) чи було створено або створюються перешкоди для їх реалізації; 3) чи має місце інше ущемлення прав і свобод людини; 4) які перешкоди він зобов'язаний поновити або усунути для їх реалізації. Втім, слідчий суддя аж ніяк не уповноважений зобов'язувати слідчого чи прокурора прийняти конкретне рішення під час досудового розслідування, до повноважень яких входить його прийняття. Остання практика Верховного Суду підтверджує таку позицію. У постанові від 14.02.2023 у справі № 405/680/22 [17] Касаційний кримінальний суд Верховного Суду наголосив, що слідчий суддя уповноважений лише скасувати оскаржуване рішення слідчого, прокурора, але не уповноважений зобов'язувати їх приймати конкретне рішення, оскільки у такий спосіб суд втручається у сферу повноважень цих осіб, що несумісно з принципом процесуальної незалежності і фактичного бере участь у діяльності сторони обвинувачення всупереч своїй ролі у провадженні (ч.3 ст. 27 КПК України).

З огляду на проведений аналіз судової практики та норм КПК України можна виділити дві тенденції при набутті особою статусу потерпілого у кримінальному провадженні:

1) Позитивна. При оскарженні рішень слідчого, прокурора про невизнання потерпілим, особи, яким завдано шкоду кримінальним правопорушенням отримують відновлення свої порушених прав як постраждалих через скасування судами необґрунтованих рішень уповноважених осіб.

2) Негативна. Особи, яким шкода кримінальним правопорушенням не завдана через механізм оскарження рішень про невизнання потерпілим необґрунтовано отримують такий статус та доступ до матеріалів провадження.

Досліджувана нами проблематика підкреслює важливість своєчасності набуття статусу потерпілого, оскільки це впливає на відновлення порушених прав та законних інтересів постраждалої особи шляхом відшкодування відповідної шкоди та запобігає зловживанню правом учасниками провадження, які не мають законних підстав на набуття статусу потерпілого.

У підсумку, забезпечення належного процесуального статусу потерпілого і створення ефективних гарантій його прав – це не лише вимога національного права, але й виконання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Тому, законодавче врегулювання статусу потерпілого та механізмів його захисту є вкладом у відновлення справедливості та зміцнення довіри громадян до діяльності органів правопорядку та суду.

Висновки. Процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні в Україні все ще не має чіткої і послідовної нормативної регламентації. Особливо невирішеними лишаються питання своєчасності визнання особи потерпілою, ефективного оскарження бездіяльності уповноважених осіб, а також гарантій відшкодування завданої шкоди. Подвійне трактування статусу потерпілого як сторони, і як учасника провадження, відсутність однозначної процедури набуття процесуального статусу потерпілого призводить до порушення прав осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень. Органи досудового розслідування мають можливість маневрувати між положеннями, що дозволяє в окремих випадках зловживати своїми дискреційними повноваженнями і, фактично, позбавляти осіб, їх процесуального статусу потерпілого. Поряд з цим, колізії законодавства сприяють іншим учасникам провадження зловживати своїм правом на звернення із відповідною заявою про визнання потерпілим та тримання доступу до матеріалів кримінального провадження.

Описана проблематика привертає дедалі більшу увагу як науковців, так і практиків. Є розуміння, що таку ситуацію не можна залишити неврегульованою. У зв'язку із цим, пропонуємо зміни до законодавства, які б усунули можливості для зловживань дискреційними повноваженнями слідчим, прокурором при прийнятті рішення про визнання/невизнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. Пропонуємо на рівні процесуального закону передбачити, що рішення про визнання чи невизнання особи потерпілою приймається шляхом винесення відповідної постанови уповноваженою особою невідкладно після отримання заяви від постраждалої особи.

Зловживання слідчим, прокурором правом на визнання/невизнання особи потерпілим...

Подяки. Немає.

Фінансування. Автори заявляють про відсутність фінансової підтримки для проведення досліджень, написання або публікації цієї статті.

Внесок авторів: Нор Василь – 50 %, Борецька Галина – 50 %. Автори схвалюють цю роботу і беруть на себе відповідальність за її цілісність.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басиста І.В., Благути Р.І., Комісарчук Ю.А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства : навчальний посібник / І.В. Басиста, Р.І. Благута Ю.А. Комісарчук. Львів : Львівський національний університет внутрішніх справ, 2022. 432 с.
2. Кримінальний процес України: академічний курс: у 3 т. Т.1: Загальна частина /В.Т. Нор, Н.Р. Бобечко, М.В. Багрий та ін.; за заг. ред. Акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 912.
3. Пожар В.Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 2. С. 126-131.
4. Мудрак І.В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 175-190.
5. Тertiшник В.М. Потерпілий в змагальному кримінальному процесі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 175-181.
6. Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету міністрів Ради Європи державами-членами щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14.06.2006. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf (Дата звернення: 20.07.2025).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення: 05.08.2025).
8. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.09.2021 у справі № 757/1762/21-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99748204> (Дата звернення: 01.08.2025).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.03.2021 у справі № 990/540/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95654418> (Дата звернення: 01.08.2025).
10. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження № 1-к. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-%D0%BA_4.2024.xls. (Дата звернення: 01.08.2025).
11. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 05.04.2018 у справі №757/1942/18-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73463106> (Дата звернення: 01.08.2025).
12. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 25.10.2022 у справі № 591/3919/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106943355> (Дата звернення: 01.08.2025).
13. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 01.02.2019 у справі № 461/712/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79595234>. (Дата звернення: 01.08.2025).
14. Ухвала Кіровського районного суду міста Дніпропетровська від 24.01.2023 у справі № 203/299/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108563760>. (Дата звернення: 01.08.2025).
15. Ухвала Немирівського районного суду Вінницької області від 18.02.2022 у справі № 930/2509/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103385692>. (Дата звернення: 20.07.2025).
16. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 01.02.2019 у справі № 461/712/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79595234> (Дата звернення: 20.07.2025).
17. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.02.2023 у справі № 405/680/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075175>(Дата звернення: 01.08.2025).

REFERENCES

1. Basysta I.V., Blaguta R.I., Komissarchuk Yu.A. (2022). *Aktualni problemy zastosuvannya kryiminalnogo procesualnogo zakonodavstva : navchalnyi posibnyk* [Current issues in the application of criminal procedural law: a study guide]. Lviv : Lvivskiy nacionalnyi universytet vnutrishnix sprav, 432 p. [In Ukrainian].

2. **Kryminalnyi proces Ukrainy: akademichniy kurs** [Criminal Procedure in Ukraine: Academic Course]: u 3 t. T.1: Zagalna chastyna (2021) V.T. Nor, N.R. Bobechko, M.V. Bagrij ta in.; za zag. red. Akad. NAPrN Ukrainy, d-ra yuryd. nauk, prof. V.T. Nora, d-ra yuryd. nauk, prof. N.R. Bobechka. Lviv : LNU im. Ivana Franka. P. 912 [In Ukrainian].
3. Pozhar V.G. (2015) **Procesualnyi status poterpilogo za novym Kryminalnym procesualnym kodeksom Ukrainy: pozytyvni kroky ta progalyny pravovoyi reglamentatsiyi** [The procedural status of victims under the new Criminal Procedure Code of Ukraine: positive steps and gaps in legal regulation]. *Yurydychnyj chasopys Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnix sprav*. No 2. P. 126-131 [In Ukrainian].
4. Mudrak I.V. (2019) **Shhodo vyznannya osoby poterpiloyu u kryminalnomu provadzhenni** [On recognizing a person as a victim in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava*. No 2. P. 175-190 [In Ukrainian].
5. Tertyshnyk V.M. (2020) **Poterpilyj v zmagalnomu kryminalnomu procesi** [Victim in adversarial criminal proceedings]. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav*. No 1. P. 175-181 [In Ukrainian].
6. **Rekomendatsiyi Rec (2006) 8 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavamy -chlenamy shhodo dopomogy poterpilym vid zlochyniv** [Recommendation Rec (2006) 8 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on assistance to victims of crime] vid 14.06.2006. Retrived from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf (Accessed: 20.07.2025) [In Ukrainian].
7. **Kryminalnyi procesualnyi kodeks Ukrainy** [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012, April 13) № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Accessed: 05.08.2025) [In Ukrainian].
8. **Postanova Kasaciinogo kryminalnogo sudu Verhovnogo Sudu** [Decision of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court] vid 15.09.2021 u spravi No757/1762/21-k. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99748204> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
9. **Postanova Velykoyi Palaty Verhovnogo Sudu** [Постанова Великої Палати Верховного Суду] vid 11.03.2021 u spravi No 990/540/19. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95654418> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
10. **Zvit cudiv pershoji instanciyi pro rozglyad materialiv kryminalnogo provadzhennya** [Report of the court of first instance on the examination of criminal proceedings] No 1-k. Retrived from: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-D0%BA_4.2024.xls. (Accessed: 20.07.2025) [In Ukrainian].
11. **Uxvala Pecherskogo rajonnogo sudu m. Kyjeva** [Decision of the Pechersky District Court of Kyiv] vid 05.04.2018 u spravi No 757/1942/18-k. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73463106> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
12. **Uxvala Zarichnogo rajonnogo sudu m. Sumy** [Decision of the Zarichny District Court of Sumy] vid 25.10.2022 u spravi No 591/3919/22. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106943355> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
13. **Uxvala Galyczkogo rajonnogo sudu m. Lvova** [Decision of the Galician District Court of Lviv] vid 01.02.2019 u spravi No 461/712/19. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79595234> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
14. **Uxvala Kirovskogo rajonnogo sudu mista Dnipropetrovska** [Decision of the Kirovsky District Court of Dnipropetrovsk] vid 24.01.2023 u spravi No 203/299/23. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108563760> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].
15. **Uxvala Nemyrivskogo rajonnogo sudu Vinnyczkoyi oblasti** [Decision of the Nemyriv District Court of Vinnytsia Region] vid 18.02.2022 u spravi No 930/2509/20. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103385692> (Accessed 20.07.2025) [In Ukrainian].
16. **Uxvala Galyczkogo rajonnogo sudu m. Lvova** [Decision of the Galician District Court of Lviv] vid 01.02.2019 u spravi No 461/712/19. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79595234> (Accessed: 20.07.2025) [In Ukrainian].
17. **Postanova Kasacijnogo krminalnogo sudu Verhovnogo Sudu** [Decision of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court] vid 14.02.2023 u spravi No 405/680/22. Retrived from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075175> (Accessed: 01.08.2025) [In Ukrainian].

Отримано: 06.08.2025

Прорецензовано: 10.09.2025

Схвалено до друку: 29.09.2025

Опубліковано (онлайн): 12.12.2025

Надруковано: 26.12.2025

Vasyl NOR

Ivan Franko National University of Lviv,
Doctor of Law, professor,
Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
vasyl.nor@lnu.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-5597-9768

Halyna BOREIKO

Ivan Franko National University of Lviv,
Ph.D. in Law, Associate Professor, Attorney at Law,
halyna.boreiko@lnu.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-5592-4302

**ABUSE OF RIGHT TO RECOGNIZE/NON-RECOGNIZE A PERSON
AS A VICTIM BY INVESTIGATORS AND PROSECUTORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

The article is devoted to the controversial issues of regulatory regulation of the procedure for recognizing a person as a victim in criminal proceedings. Gaps in the regulation of the procedural status of the victim were examined, and conflicts of law were identified that enable the abuse of rights by investigators and prosecutors when deciding whether or not to recognize a person as a victim in criminal proceedings. The analysis of judicial practice has shown that there are many cases of non-acquisition or untimely acquisition of victim status by a person, in particular, due to abuse of the rights granted to them by investigators and prosecutors. Ways of neutralizing these provisions are proposed, in particular, amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the procedure for acquiring such status by a person.

The circumstances that lead to such abuses are summarized, in particular, such as ambiguous interpretation of the harm caused, which is the basis for acquiring the status of a victim, improper analysis of the circumstances of the case, which leads to unfounded refusals to recognize a person as a victim, delay in taking procedural actions when recognizing a person as a victim, etc. As a result, it is proposed to provide in the law the obligation of the authorized person to make a decision in the form of a resolution on the recognition or non-recognition of a person as a victim in criminal proceedings after receiving a relevant application from the victim.

It has been proven that the only legal way for a victim to prevent abuse by investigators and prosecutors is to appeal to the investigating judge with a complaint about the cancellation of the resolution refusing to recognize a victim or about the inaction of the named persons in failing to take procedural actions regarding the recognition of a person as a victim.

Keywords: prosecution, victim, abuse of rights, compensation for damage, criminal proceedings